

Marenglen VERLI

VLERËSIMI I SHQIPTARËVE NGA AUSTRO-HUNGARIA SI ALEATE POTENCIALE NË KONIUNKTURAT E KRIJUARA NË KUADËR TË KRIZËS LINDORE

Abstrakt:

Kriza Lindore që u shfaq në mesin e viteve 70-të trazoi ekuilibrin e deriatëhershëm në Evropë. Në këtë kuadër, sikurse të gjithë fuqitë evropiane e ballkanike edhe Austro-Hungaria aktivizoi diplomatët e saj për të llogaritur mundësitë për aleanca dhe për të rishikuar situatën e saj gjeostrategjike në përgjithësi dhe në rajonin e Ballkanit Perëndimor në veçanti. Ndër materialet më interesante e me vlerë që u hartuan në kulmin e Krizës Lindore dhe iu përcollën Vjenës, bën pjesë edhe një raport i 17 marsit 1887 mbi organizimin administrativ të vilajetit të Kosovës si edhe një memorandum mbi Shqipërinë i 20 qershorit 1877. Ato janë hartuar nga konsulli i Austro-Hungarisë në Shkodër, Lipih, i cili jep një informacion të detajuar për situatën demografike dhe tiparet e popullsisë në Shqipërinë Veriore, për ndryshimet e kufijve të vilajetit të Kosovës nga Mithat Pasha në pranverën e vitit 1877 etj. Informacionet e Lipih-ut shoqërohen me analiza që argumentojnë se qoftë shqiptarët, qoftë qëndrimi i Portës së Lartë në këtë kohë ishin në përputhje me interesat e Monarkisë Dualiste në rajon për të penguar zgjerimin e shteteve sllave dhe veçanërisht Rusisë në Ballkanin Perëndimor për të dalë në brigjet e Adriatikut, Jonit dhe Egjeut.

Fjalët kyç: *Kriza Lindore, Evropë, Ballkanin Perëndimor, Austro-Hungaria, Shkodra.*

Në gjysmën e dytë të shekullit XIX, në dokumente të ndryshme të diplomacisë austro-hungareze të kohës, gjendet një informacion jo i paktë për botën shqiptare. Aty vihen në dukje tiparet e shqiptarëve, por edhe numri dhe përbërja etnike e popullsisë së sanxhaqeve ose vilajeteve të quajtura shqiptare. Interesimi i posaçëm i Perandorisë

Habsburge për rajonin e Ballkanit, në konkurrencë veçanërisht të ashpër me Perandorinë Ruse, për pasojë ngritja e dëndur e konsullatave në territorin e Ballkanit osman, kualifikimi përgjithësisht i lartë i personelit të tyre dhe po kështu burimet mjaft të besueshme zyrtare e jozyrtare të informacionit që ato siguronin, janë tregues për të krijuar bindjen se të dhënat arkivore të diplomacisë vjeneze të kësaj periudhe meritojnë vlerësim serioz dhe janë për t'u marrë në konsideratë.¹

Për shkak të ballafaqimit substancial për të zotëruar Ballkanin, kuptohet rëndësia që kishte për Vjenën vjelja e informacionit sa më të saktë për situatën demografike në rajon dhe potencialin njerëzor, forcën ushtarake, ekonomike, tiparet specifike, prirjet politike të popujve që e banonin atë. Në bazë të këtij informacioni llogariteshin avantazhet dhe disavantazhet për realizimin e projekteve gjeostrategjike, llogaritej forca e “miqve”, ku bënin pjesë shqiptarët, dhe e “armiqve” ku llogariteshin sllavët me prirje proruse, të cilët përkatësisht do të mbështesnin ose kundërshtonin politikën e Vjenës për të zotëruar pjesën qendrore dhe perëndimore të Gadishullit dhe për administrimin e territoreve të reja në këto anë.

Është me interes të studiohen të dhënat dhe opinionit i austro-hungarezëve në periudhën kur “Kriza Lindore”, që shpërtheu më 1875, ende nuk kishte hyrë në ato zhvillime të nxehta që ndodhën gjatë dhe pas Luftës Ruso-Turke të 24 prillit 1877- 28 janarit 1878 (Traktati i Paqes midis Perandorisë Ruse dhe Perandorisë Osmane u nënshkrua në 3 mars 1878 në Shën Stefan), kur forcat e armatosura të Serbisë dhe të Malit të Zi depërtuan brenda kufijve të Perandorisë Osmane, në trevat shqiptare, duke terrorizuar popullsinë, çka solli shpërngulje masive dhe ndryshime demografike, veçanërisht në vise të gjera të Sanxhakut të Nishit.²

¹ * Është fjala për shtatë sanxhaqe: Shkodër, Prizren, Prishtinë, Nish, Shkup, Dibër, Jenipazar. *Arkivi i Institutit të Historisë* (më tej: *AIH*), *Arkivi i Vjenës* (*Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politisches Archiv, Albanien* (më tej: *HHSt.A.PA.A.*) – Raporte.

² *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet austro-hungareze*, vëll. I, Instituti i Historisë-Tiranë, Instituti i Historisë-Prishtinë, Prishtinë: 2008, 2018; Kristo Frashëri, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1878-1881)*, Tiranë: 1989; *Historia e Popullit Shqiptar*, vëll. II (Rilindja Kombëtare, vitet '30 të shek. XIX-1912), Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë: Toena, 2002; Sabit Uka, “Dëbimi me dhunë i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit (1877-1878)”, në *Gjenocidi dhe aktet gjenocidale*

Në periudhën mars-qershor 1877, gjatë së cilës u shkrua një raport (17 mars 1877)³ mbi organizimin administrativ të vilajetit të Kosovës dhe një memorandum mbi Shqipërinë (20 qershor 1877)⁴ nga konsulli i Austro-Hungarisë, konti Lipih, të cilat na kanë shërbyer si burime kryesore të informacionit për situatën demografike dhe tiparet e popullsisë të sanxhaqeve të konsideruara të Shqipërisë Veriore, ende nuk kishin ndodhur zhvendosje popullsie, kështu që të dhënat janë nga gjendja statike e deriatëhershme.

Nëse, gjithsesi, vërtetësia e tyre ishte e diskutueshme, çka e paralajmëron edhe vetë konti Lipih, kjo lidhet me saktësinë e regjistrimeve osmane, me saktësinë e diferencimit nacional të arritur prej tyre, ose edhe me saktësinë e burimeve të tjera të informacionit, që mund të ketë shfrytëzuar konsulli, për të krijuar bindjen e tij kur përpiloi raportet për eprorët (për përfaqësinë diplomatike të Austro-Hungarisë në Konstandinopojë dhe për Ministrin e Jashtëm në Vjenë).

Para se të relatojë informacionin demografik që disponon për Vilajetin e Kosovës në kufijtë e krijuar nga Mithat Pasha në pranverën e vitit 1877, konsulli relaton për këtë hap të ndërmarrë nga Porta e Lartë sipas kënd-vështrimit të diplomacisë austro-hungareze. Lipih-u argumenton se hapi i ndërmarrë nga veziri i shquar reformator ishte politik dhe synimi i tij i vërtetë ishte përdorimi i shqiptarëve për mbrojtjen e rajonit nga rreziku sllav, duke shmangur, së pari, zgjerimin e Bullgarisë drejt Perëndimit, domethënë krijimin e Bullgarisë së Madhe, që do të mund të shërbente si pykë e Ruisë në Ballkan. Duke vlerësuar rolin e shqiptarëve konsulli njëherësh vlerëson pozicionin strategjik të Vilajetit të Kosovës dhe kryeqendrës së re të tij, Prishtinës, për të përballuar çdo mësymje nga lindja. Njëherësh në raport shënohet përputhja e interesave të Austro-Hungarisë, me veprimin e Mithat Pashës për të penguar zgjerimin e shteteve sllave dhe veçanërisht Ruisë në Gadishull, drejt bregdeteve të Adriatikut dhe Egjeut.

të pushtetit serb ndaj shqiptarëve nga Kriza Lindore e këndeje, Akademia e Arteve dhe e Shkencave të Kosovës, Prishtinë: 1995, f. 73-74, etj.

³ HHStA.PA.A. në *AIH*, Vj. 29-16, nr. 9 - Relacion, 17 mars 1887; nr. 1124 - Memorandum mbi Shqipërinë, 20 qershor 1887) etj.; *po aty*, Vj. 29-8, nr. 104 - Relacion, Mirdita, 1986.

⁴ *Po aty*; Vj. 29-8, nr. 104.

Më tej, në memorandumun e 20 qershorit, konsulli trajton situatën në sanxhaqet ku banonin “shqiptarët e Veriut”, përkatësisht të Shkodrës, Prizrenit, Prishtinës, Nishit, Shkupit, Dibrës dhe Jeni Pazarit, si edhe në trevën e Mirditës. Konsulli edhe një herë, sikurse në raportin e 17 marsit, tërheq vëmendjen e Vjenës se: *“Në rrethanat e sotme kombi shqiptar duhet të konsiderohet si një faktor politik që meriton të trajtohet ... dhe të çmohet sipas vlerës së tij të plotë, posaçërisht për shkak të afrimit të rrezikut të sllavizimit të Gadishullit Ballkanik”, sepse ai bën pjesë te “elementet që janë të përshtatshëm për t’i vënë pritë këtij procesi, çka ka një rëndësi të veçantë në çastin e tanishëm (vër re: ka rreth dy muaj që ka nisur Lufta Ruso-Turke) në radhë të parë për politikën austro-hungareze të orientit, që nuk e sheh oportune riformimin e shteteve sllave, gjysmë sovraane ose krejtësisht sovraane, në kufirin juglindor të Perandorisë [Austro-Hungareze]. Për sa u takon aleatëve tanë të mundshëm, vijon konsulli, është e këshillueshme që të njohim tamam si forcën e tyre numerike, ashtu edhe cilësitë e tyre dhe, nga kjo pikëpamje, kombi shqiptar ... përbën faktor kryesor ndër elementet jo sllavë të Gadishullit Ballkanik, ndonëse në rrethet e gjera është ende pak i njohur”.*

Duke u përqendruar veçanërisht te shqiptarët e veriut, ose gegët, për të cilët mendon se vlejné posaçërisht për qëllimet strategjike të Austro-Hungarisë në Ballkan, konsulli Lipih jep konsideratat e tij për tiparet e tyre *“Raca shqiptare shkruan ai, është konservatore, e gjallë.... dhe deri tani me sukses të dukshëm ja ka arritur të ruajë pavarësinë [veçoritë] e saj kombëtare. Kjo racë është energjike, e guximshme dhe e lidhur me dashuri ndaj atdheut dhe institucioneve të vendit. Gjithashtu shqiptarit nuk mund t’i mohohet inteligjencia, aftësia për t’u edukuar dhe sensi i një vështrimi të drejtë në çështjet politike. Këtë e dëshmon përparimi shoqëror që ata arrijnë kudo ku paraqiten kushte normale, të cilat favorizojnë zhvillimin e tyre; numri i konsiderueshëm i kapaciteteve ushtarake dhe politike që kanë dalë nga mezi i popullit dhe që kanë ditur të hipin në pozita të rëndësishme ... Më tej konsulli konstaton se: ndryshimi i besimit i një pjese të rëndësishme të kombit nuk i vuri ata që mbeten me besimin e vjetër në një gjendje inferiore karshi të parëve [myslimanëve], ... në gjerat fetare janë të ftohtë, pothuajse indiferentë... Karakteristika të tjera të shqiptarëve, relatton konsulli, janë mikpritja e*

tyre, mbajtja e shenjtë e fjalës së dhënë, ... qëndrueshmëria, zotësia e tyre morale dhe fizike dhe sedra e zhvilluar në lidhje me konceptet më të gjera mbi nderin".

Pasi ka rreshtuar tiparet pozitive të shqiptarëve, konsulli nuk heziton të evidentojë edhe tiparet e tyre negative. "*Ata janë kokëfortë, shkruan ai, të paqëndrueshëm, lakmues dhe jo mirënjohës*". Por veprimet e tyre plaçkitëse ai i konsideron "*pasoja të kushteve të mjerueshme*", kurse hakmarrjen pjesë të kodit zakonor. "*Shqiptari mund të heqë lehtësisht dorë nga grabitja dhe plaçkitja, shkruan konsulli, për t'u bërë një bujk i qetë, por jo edhe nga zakoni i tmerrshëm i shpagimit të gjakut, i cili është i lidhur ngushtë me konceptin e tij të nderit...*". Për këtë, thekson konsulli, ndikon mungesa e autoritetit ligjor, i cili do të mirëpritej për të ndryshuar gjendjen e mjerueshme.

Pasi i vlerëson shqiptarët e veriut (gegët) me më shumë virtyte se shqiptarët e jugut (toskët), duke i konsideruar "*më të besuar, më kavalierë dhe më të fortë fizikisht..., më kompaktë, ... më tepër besnikë ndaj krishterimit, veçanërisht ndaj besimit katolik*" dhe simpatizantë të Austro-Hungarisë, çka për të është edhe kryesorja, konsulli Lipih përvijon sipas opinionit personal, kufijtë gjeografikë të trojeve të shqiptarëve përgjithësisht dhe të Shqipërisë së Veriut, posaçërisht. Sipas Lipih-ut, nisur nga kriteri gjuhësor, kufiri verior i trevave shqiptare kalonte nga Perëndimi në Lindje, prej bregdetit të Adriatikut, "*pak nën Tivar*", përmbi shpatet e maleve dhe këndin verior të liqenit të Shkodrës, pastaj përpjetë rrjedhës së lumit të Cemit, nëpër Kuç, Vasojeviç dhe Kolashin, (ku shqiptarët i konsideron të sllavizuar) në Guci dhe Plavë, për të vijuar përpjetë lumit Ibër, në Rozhajë, më tej prej Suhadolit dhe Glugovikut në Duga Poljanë mbi pllajën e Rogoznës deri në perëndim dhe jugperëndim të Jeni Pazarit (Pazarit të Ri). Kufiri pas kësaj ngjitej në krahinat e Vuçiternit, Kurshumlisë dhe Prokuples, deri sipër në kufirin me Serbinë, kthehej përsëri te lumi i Toplicës deri në derdhjen e tij në Moravën Bullgare, duke ndjekur më tej rrjedhën e këtij lumi dhe të Moravicës deri në Kumanovë. Vija që nga kjo pikë, përcakton konsulli, drejtohet nga perëndimi përgjatë shpatit jugor të Karadakut (të Shkupit) nëpër Lepenc, çan përmes fushës së luginës së Vardarit, afërsisht te gryka e Treskës në Vardar, kalon përgjatë Treskës, vijon gjatë kufirit

të Sanxhakut të Manastirit me Dibrën deri në pjesën veriore të Liqenit të Ohrit dhe shtyhet në përfundim për në Shkumbin duke zbritur drejt jugperëndimit në Adriatik. Sipas konsullit vendbanime të shqiptarëve veriorë, apo gegëve, gjendeshin edhe përtej kufirit të përmendur, në sanxhaqet e Vidinit dhe të Sofjes, kurse zonën nga Berati deri pak në veri të Durrësit, e vlerëson si trevë kalimtare midis dialekteve geqe e toske.

Pas informacionit të sipërpërmendur për tiparet e shqiptarëve dhe shtrirjen gjeografike të trevave të banuara nga popullsia shqipfolëse e veriut, konsulli Lipih ofron, sikurse shprehet vetë, *“një paraqitje aproksimative të raportit të shqiptarëve me kombësitë fqinje”*, përmbledhur sipas ndarjes administrative aktuale. Gjysma lindore e *“shqiptarëve të veriut”*, sipas tij, popullonin rajonet e Prizrenit, Dibrës, Jenipazarit, Nishit dhe Shkupit, *“pra aproksimativisht qarkun e ish vilajetit të Prizrenit”*.

“Nuk mund të pretendoj, nënvizon konsulli, se kam dhënë informacion statistikor për një strukturë të plotë, por sidoqoftë, ai është afër të vërtetës”.

Vështirimi mbi statistikën e ofruara nga Lipih-u, të cilat, do të jepen të plota e të grupuara edhe në tabelë, në fund, japin përmbledhtas këtë tablo për popullsinë shqiptare:

Sanxhaku i Shkodrës për 13 rrethe, ose kaza (Shkodër, Podgoricë, Tivar, Ulqin, Zadrimë, Lezhë, Pukë, Krajinë, Anamal, Kuç, Krujë, Durrës, Tiranë), kishte gjithsej 147.000 banorë shqiptarë (87.600 banorë myslimanë, 58.900 banorë katolikë dhe 500 banorë ortodoksë). Popullsia e 13 rretheve, së bashku me 52.750 banorët (7500 myslimanë dhe 45.250 katolikë) e 17 fiseve malësorë të këtij sanxhaku (Mirditë, Hot, Kastrat, Kelmend, Shkrel, Triepsh, Rioll, Grudë, Postribë, Gjovanj, Plaut, Kir, Sumë, Toplanë, Dushman, Shalë, Shosh) jepnin për *Sanxhakun e Shkodrës* një popullsi shqiptare prej 199.750 banorësh, e cila zinte rreth 82% (sipas përkatësisë fetare 47,61% myslimanë, 52,14% katolikë dhe 0,25% ortodoksë) të popullsisë së përgjithshme prej 243.550 banorësh.

Ndërkohë në *Sanxhakun e Prizrenit* për 6 rrethe ose kaza (Prizren, Gjakovë, Pejë, Guci, Tetovë, Lumë) shënohen 199.200 shqiptarë (185.500 ose 93,12% myslimanë dhe 13.700 ose 6,87% katolikë), të cilët

përbënin 71,6% të popullsisë së përgjithshme prej 278.200 banorësh.

Në *Sanxhakun e Prishtinës* për 5 rrethe ose kaza (Prishtinë, Gjilan, Vuçitern, Mitrovicë, Vranjë) shënohen 90.300 shqiptarë (89.000 ose 98,56% myslimanë, dhe 1300 ose 1.43% katolikë) përkatësisht 47,81% e popullsisë së përgjithshme prej 194.500 banorësh.

Në *Sanxhakun e Nishit* për 3 rrethe ose kaza (Leskovc, Prokuple, Kurshumli) shënohen 58.000 banorë shqiptarë (të gjithë myslimanë), që përbënin 37% të popullsisë së përgjithshme prej 156.500 banorësh.

Duhet saktësuar se në këtë sanxhak pas pushtimit dhe aneksimit nga Serbia në kapërcyell të viteve 1877-1878, u përfshinë edhe 25.000 banorë shqiptarë (100% myslimanë) të Vranjës, çka, sipas konsullit Lipih, e çon numrin e shqiptarëve para shpërnguljes së tyre masive së paku në 83.000 banorë.

Në *Sanxhakun e Shkupit*, shqiptarët në dy rrethe (Shkup dhe Kumanovë) shënohen 31.000 (100% myslimanë) çka do të thotë se ata përbënin 28,31% e popullsisë prej 109.500 vetash.

Më të shumtë paraqiten shqiptarët në *Sanxhakun e Dibrës* ku në 4 rrethe ose kaza (Dibër e Sipërme, Dibër e Poshtme, Elbasan, Mat) janë shënuar 190.000 (68.000 ose 98,94% myslimanë, 500 ose 0,26% katolikë dhe 1500 ose 0,78% ortodoksë) që do të thotë se përbënin 91,34% të gjithë popullsisë prej 208.000 banorësh.

Në *Sanxhakun e Jenipazarit* në 3 rrethe ose kaza (Jenipazar, Beranë, Rozhajë) shënohen 30.000 shqiptarë (të gjithë myslimanë) shifër që përfaqësonte rreth 22% të popullsisë prej 136.000 banorësh.

Për të 7 sanxhaqet e sipërpërmendura konsulli Lipih llogarit 798.000 shqiptarë (84,76% myslimanë, 14,98% katolikë, 0,25% ortodoksë) të cilët përbënin mbi 60% të popullsisë së përgjithshme.

Veç shqiptarëve konsulli relaton për të 7 sanxhaqet edhe praninë e 500 mijë sllavëve, që përbënin rreth 37% të të gjithë popullsisë, përkatësisht të 245.000 serbëve (77% ortodoksë, 21,42% myslimanë dhe 1.51% katolikë) dhe 228.500 bullgaro-maqedonëve (96,71% ortodokse, 3,28% myslimane), të cilët së bashku përbënin 37,73% të popullsisë, si edhe te 45.750 banorëve nga grupe të tjera etnike (romë^{5*}, çerkezë, vlllehë, hebrey) që përbënin 3,4% të popullsisë.

^{5*} Në dokument përmendet fjala “jevgj”.

Kështu në tërësi të 7 *sanxhaqet* ku jetonin “shqiptarët e veriut” sipas konsullit Lipih, në vitin 1877 *kishin një popullsi prej 1.345.000 banorësh*. Nëse të dhënat e përgjithshme të popullsisë, të marra nga regjistrimet zyrtare osmane, besohet të jenë pak a shumë të sakta, ndoshta do të duhej arsyetuar e vështuar me rezervë për numrin e popullsisë sllave myslimane, serbe e bullgare, e cila llogaritet në 60 000 banorë. Ndryshe nga çerkezët (14 000) dhe romët myslimanë (19 000), lehtësisht të identifikueshëm gjatë regjistrimeve, është vështirë në të quajturit sllavë myslimanë të diferencosh shqiptarët, që kishin humbur gjuhën shqipe, nga sllavët e mirëfilltë myslimanë.

Paraqitja e sistemuar e të dhënave të sipërpërmendura të memorandumit të 20 qershorit 1877, mbi sanxhaqet e Shqipërisë së Veriut, si edhe të raportit të 17 marsit 1877 mbi vilajetin e Kosovës paraqitet më poshtë në tabela:

Tabela e përgjithshme e strukturës etnike e fetare të popullsisë në 7 sanxhaqet e ‘Shqipërisë së Veriut’ e përgatitur sipas të dhënave të memorandumit të 20 qershorit 1877.

Sanxhaqet	Shqiptarë				Sllavë							
					Serbë				Bullgarë			
	Mysl.	Katol.	Ortodok.	Gjithsecj.	Mysl.	Katolik.	Ortodok.	Gjithsecj.	Mysl.	Katolik.	Ortod.	Gjithsecj.
Shkodër 13 rreth, 17 fise	95100 47,60%	104150 52,14%	500 0,25%	199750 100%	11500 32,12%	2500 6,98%	21800 60,89%	35800 100%	-	-	-	-
Prizren 5 rreth	185500 93,12%	13700 6,87%	-	199200 100%	15000 30,92%	-	33500 69,07%	48500 100%	2500 8,77%	-	26000 91,22%	28500 100%
Prishtinë 5 rreth	89000 98,56%	1300 1,43%	-	90300 100%	-	1200 2,74%	42500 97,25%	43700 100%	-	-	60500 100%	60500 100%
Nish 3 rreth	58000 100%	-	-	58000 100%	-	-	11000 100%	11000 100%	-	-	57500 100%	57500 100%
Shkup 2 rreth	31000 100%	-	-	31000 100%	-	-	-	-	5000 7,81%	-	59000 92,18%	64000 100%
Dibër 4 rreth	188000 98,94%	500 0,26%	1500 0,78%	190000 100%	-	-	-	-	-	-	18000 100%	18000 100%
Jeni Pazar 3 rreth	30000 100%	-	-	30000 100%	26000 24,52%	-	80000 75,47%	106000 100%	-	-	-	-
Sanxhaqet	676600 84,76%	119650 14,98%	2000 0,25%	798250 100%	52500 21,42%	3700 1,51%	188800 77,06%	245000 100%	7500 3,28%	-	221000 96,71%	228500 100%

Myslim. të përz.	Slavë gjithsej	Vllehtë Ortod.	jevgj Myslim.	çerkezë	Izraelitë (hebrej)	Të ndryshëm gjithsej	Numri i përgj. i popullsisë	Shqiptarë	Slavë	Të tjerë
-	35800 100%	5000	3000			8000 100%	243550 100%	199750 82,01%	35800 14,69%	8000 3,28%
2000	79000 100%	2500 vllëhtë ortodokse	19000 jevgj myslimanë + 3250 jevgj ortodokse	14000 myslimanë	2000	37750 vllëhtë, jevgj, çerkezë, hebrej	278200 100%	199200 71,60%	79000 28,39%	37750 3,43%
-	104200 100%						194500 100%	93000 47,81%	104200 53,57%	
10000	78500 100%						136500 100%	58000 42,49%	78500 57,50%	
14500	78500 100%						109500 100%	31000 28,31%	78500 71,68%	
-	18000 100%						208000 100%	190000 91,34%	18000 8,65%	
-	106000 100%						136000 100%	30000 22,05%	106000 77,94%	
26500	500000 100%	7500 100%	22250 100%	14000 100%	2000 100%	45750 100%	1344000 100%	798250 60,24%	500000 37,73%	45750 3,40%
Sipas Lipih-ut 1345150										

Mospërputhja midis shifrave të përgjithshme të dhëna nga konsulli Lipih dhe atyre të tabelës, të krijuar sipas të dhënave të tij, është 1250 banorë. Me sa duket se kjo lidhet me ndonjë të dhënë të detajuar të shkruar gabim. Është për të shënuar gjithashtu se Sanxhaku i Nishit i aneksuar nga Serbia më 1878 kishte në përbërje përveç krahinave të Leskovcit, Prokuples e Kurshumlisë, edhe Vranjën, që në qershor 1877 figuron krahinë e Sanxhakut të Prishtinës.

Informacioni shumë i vlefshëm i konsullit austro-hungarez, në të dy këto dokumente, edhe pse mund të ketë pasaktësi, veçanërisht në këndvështrimin demografik, qoftë për shkak të lëvizjes së kufijve administrativë, qoftë për shkaqe të tjera të ndryshme, gjithsesi dëshmon potencialin shumëdimensional të kombit shqiptar, dominimin e padiskutueshëm numerik të tij në trevat në fjalë, të konsideruara vise shqiptare dhe, gjithashtu, llogaritjen e tij si një barrierë të shteteve evropiane të perëndimit për të ndalur sllavizimin e Ballkanit. Ky pozicion i shqiptarëve në shek. XIX, në vitet e Krizës Lindore, merrej në llogari si nga Austro-Hungaria, ashtu edhe nga Rusia dhe aleatja e saj, Serbia.

Lufta Ruso-Turke e 1977-1978, i dha dorë Serbisë të sulmojë përsëri kufijtë e Perandorisë Osmane, të depërtojë në Sanxhakun e Nishit dhe ta spastrojë atë etnikisht nga shqiptarët.

Diskutime e prononcime të shumta, krejt të kundërta, ndonjëherë edhe brenda ambienteve akademike, lidhur me numrin e shqiptarëve të shpërngulur, i japin informacionit të Lipih-ut për situatën demografike të Sanxhakut të Nishit para pushtimit serb dhe para shpërnguljes që pasoi, një vlerë të veçantë. Është i njohur fakti se, edhe pse në Kongresin

e Berlinit Fuqitë e Mëdha vendosën respektimin e të drejtave të dhjetëra mijëra refugjatëve të pafajshëm shqiptarë, të larguar me dhunë nga vatrat e tyre veçanërisht gjatë dhe pas Luftës së Dytë Serbo-Osmane të zhvilluar në 13 dhjetor 1877-25 shkurt 1878, çka u sanksionua edhe në marrëveshjet midis Portës së Lartë dhe Beogradit, asgjë nuk u korrigjua më pas. Për pasojë një territor prej 10972 km², i populluar masivisht nga shqiptarët në krahun verior dhe perëndimor të Sanxhakut të Nishit, u spastrua etnikisht përmes një politike zyrtare të institucionalizuar në çdo instancë dhe gradualisht u kolonizua dhe serbizua.

Çfarë ndodhi dihet, pse ndodhi gjithashtu dihet, por të dhënat demografike në prag të shpërnguljes masive na mundësojnë të jemi afër të vërtetës për përmasat e asaj që ndodhi. Autorë të ndryshëm kanë për këtë pikëpamje të ndryshme⁶. Sipas tyre, vendbanime shqiptare të pastra ose të përziera kanë qenë në Sanxhakun e Nishit, sikurse përmendëm më sipër, diku rreth 648 deri 703 vendbanime kurse numri i të shpërngulurve është dhënë nga 30 mijë (sipas Jovan Cvijiçit) në 73 mijë (sipas konsullit rus në Prizren, Jastrebov), mandej në rreth 160 deri 200 mijë (sipas Sabit Ukës) e deri 300 mijë (sipas Shaban Brahës). Në botimin më të fundit kolektiv të historianëve shqiptarë, “Historia e Popullit Shqiptar”, vëll.II, Tiranë 2002, f. 148, pa specifikuar përbërjen kombëtare, jepen 100.000 të ardhur në vilajetin e Kosovës si pasojë e shpërnguljes nga zona e pushtimit serb, gati 38 mijë të ardhur në vilajetin e Manastirit të dëbuar nga ushtritë ruse e bullgare dhe 26 mijë të ardhur në vilajetin e Shkodrës për shkak të ndjekjes nga zona e pushtimit malazez. Vlen të përmendet se në një studim të botuar këtë vit

⁶ Shih: *Historia e Popullit Shqiptar ...*, vëll. II; Sabit Uka, *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, Prishtinë: 2004 etj.; Masar Rizvanolli, *Lufta e Serbisë dhe e Malit të Zi për pushtimin e tokave shqiptare gjatë Krizës Lindore (1875-1878)*, Shoqata “Jakova”, Gjakovë: 2007; Jovan Hatxhi-Vasiljeviq, *Arbanashka Liga-Arnautska Kongra i Srpski narod u Turskom Carstva (1878-1882)*, Beograd: 1909; Kristo Frashëri, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1878-1881)*, Tiranë, 1989; V. Boban, *Jastrebov u Prizrenu*, Prishtina: 1983; Emin Pllana, “Shkaqet dhe mënyra e shpërnguljes së muhaxhirëve shqiptarë nga territori i Sanxhakut të Nishit në Kosovë”, në: *Gjurmime Albanologjike* (Seria e Shkencave Historike) nr. IX, Prishtinë: 1980; *Dëbimet e shqiptarëve dhe kolonizimi i Kosovës (1877-1995)*, botim i Institutit të Historisë së Kosovës, Prishtinë: 1997; Shaban Braha, *Gjenocidi serbomadhe dhe qëndresa shqiptare (1844-1990)*, Tiranë: Lumi-T, 1991 etj.

në “Vjetarin” e Arkivit të Kosovës⁷ nga prof. B. Dugolli, flitet për 714 vendbanime të zbrazura nga shqiptarët por në një territor edhe përtej sanxhakut të Nishit e të Pirotit, deri në Graçanisë në afërsi të Prishtinës dhe citohen dokumente osmane që bëjnë fjalë për 320 mijë deri në 350 mijë të shpërngulur nga periferia veriore e Nishit dhe Piroti deri në Kumanovë, Prishtinë e Mitrovicë, shumë nga të cilët pas stabilizimit të kufirit serbo-osman u rikthyen në vatrat e veta. Tërhiqet mandej vëmendja se gjatë periudhës së luftës lëvizjet e popullsisë duhen parë edhe më gjerë, në gjithë Vilajetin e Kosovës, madje edhe në atë të Manastirit. Brenda ose jashtë shifrave të përmendura shënohen edhe 18 deri 22 mijë persona të likuiduar ose të vdekur nga të ftohtit e dimrit gjatë shpërnguljes. Në të njëjtin studim theksohet se në qershor të vitit 1878 Komisioni për vendosjen e muhaxhirëve relatonte, për 240 mijë muhaxhirë që kishin nevojë për ushqim e pastrehë, kurse në fund të vitit për 200 mijë të tillë. Sipas Komisionit vetëm në Stamboll më 1878 ishin stacionuar 85 mijë muhaxhirë.⁸ Vështrimi i prof. Dugollit, që del nga kuadri i kufizuar vetëm në sanxhakun e Nishit, jep një dimension të ri të argumentuar të eksodit të shqiptarëve në vitet 1877-1878.

Ndërkohë që burime të shumëllojshme ofrojnë një mori informacionesh statistikore, pa saktësuar nëse është fjala vetëm për Sanxhakun e Nishit apo edhe përtej tij. Numri i përgjithshëm i shqiptarëve në Sanxhakun e Nishit para shpërnguljes, sipas përcaktimeve të ndryshme, është dhënë nga 83 mijë-110 mijë (Feliks Kantz, Carl Sax) deri në mbi 200 mijë (Sabit Uka). Sipas konsullit Lipih, të përmendur më sipër, bëhej fjalë për një popullsi që për 3 rrethet e sanxhakut (Leskovc, Prokuple e Kurshumli), arrinte në 136 000 banorë, prej të cilëve, 58 000 shqiptarë.

Sa është në fakt numri i shqiptarëve që u shpërngulën në dimrin e viteve 1877-1878 nga Sanxhaku i Nishit nëse do të flitet vetëm për të? Hulumtimet e reja në arkiva të dokumenteve të kohës do të na afrojnë pa dyshim te e vërteta. Por edhe nga sa njohim dhe me informacionin që na jep konsulli Lipih mund t’i afrohem kësaj të vërtete.

⁷ Bujar Dugolli, “Pasojat e luftës serbo-osmane 1877-1879 dhe reflektimi në marrëdhëniet me shqiptarët”, në: *Vjetar*, nr. 39-40, Prishtinë: 2008, f. 195-220.

⁸ Po aty.

Sipas të dhënave statistikore të ofruara nga diplomati i njohur në raportin e 17 marsit 1877, popullsia në vilajetin e Kosovës⁹ në vitin 1877 përbëhej gjithsej nga 404.000 shqiptarë (389.000 myslimanë dhe 15000 katolikë) të shpërndarë përkatësisht në sanxhaqet e Prishtinës (90.300 shqiptarë), Prizrenit (199.200 shqiptarë), Nishit (58.000 shqiptarë (pa llogaritur Vranjën me 25.000 shqiptarë të përfshirë në sanxhakun e Prizrenit), Shkupit (31.000 shqiptarë) dhe Jeni Pazarit (30.000 shqiptarë).

Në këtë vilajet konsulli shënon edhe 370.000 bullgarë, 225.000 serbë, 71.000 myslimanë të tjerë, 13.000 çerkezë, 3000 vllahë, 2000 izraelitë dhe 15.500 të tjerë. Popullsia e përgjithshme llogaritet 1.111.500, nga të cilët 555.000 myslimanë, 556.500 të krishterë dhe 2000 hebrenj.

Përsa i përket Sanxhakut të Nishit pa kazanë e Vranjës (që me këtë ndarje i takonte Sanxhakut të Prizrenit) popullsia paraqitej në këtë mënyrë: shqiptarë (myslimanë) 58.000 (+25 mijë Vranja), bullgarë (ortodoksë) 57.500 (+60.500 Vranja), serbë (ortodoksë) 21.000, myslimanë të ndryshëm 10.000, çerkezë 4.000, myslimanë (?) 4000, izraelitë 800.

Popullsia e përgjithshme e Sanxhakut (pa Vranjën) ishte 156.800 banorë, përkatësisht 68.000 myslimanë dhe 88.000 të krishterë. Po të shtohet edhe popullsia e Vranjës me 25.000 shqiptarë dhe 60.500 bullgarë, numri i popullsisë arrinte 240.800 banorë, nga të cilët 101.000 myslimanë dhe 139.000 të krishterë¹⁰.

Kështu, në Sanxhakun e Nishit, sipas konsullit, duke përfshirë kazanë e Vranjës, kishte sipas kazave: në Vranjë 25.000 shqiptarë myslimanë, në Leskovc 24.000 të tillë, në Prokuple 15.000 dhe në Kurshumli 19.000. Ndërkohë shënoheshin për Vranjën 60.500 bullgarë ortodoksë, për Nishin 35.500 bullgarë ortodoksë dhe 10.000 myslimanë të ndryshëm, për Leskovcin 22.500 bullgarë ortodoksë, për Prokuplen 19.500 serbë ortodoksë dhe për Kurshumlinë 1500 serbë ortodoksë. Gjithashtu, sanxhaku numëronte 4.000 romë, 4 000 çerkezë dhe 800 izraelitë. Sipas këtyre të dhënave Sanxhaku i Nishit me gjithë kazanë

⁹ Vilajeti i Kosovës në ndarjen administrative të sipërpërmendur, pra për Shkodrën dhe Dibrën, u krijua në pranverën e vitit 1877 dhe ekzistoi për rreth 11 muaj.

¹⁰ *HHSTA, PA, A*, në *AIH*, Vj. 29-16, Nr. 9.

e Vranjës kishte 240.800 banorë, prej të cilëve, 83.000 shqipfolës të sigurt¹¹.

Nisur nga burime të tjera të cituara, Sabit Uka në vëllimin “*Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, Prishtinë: 2004, thekson se duhen shtuar në shifrën e përmendur edhe shqiptarët e Nishit dhe Pirotit, që nuk janë përfshirë në statistikën e mësipërme, të cilët sipas llogaritjeve të tij të përafërta arrinin rreth 27.000 banorë¹². Nëse këtë të dhënë e konsiderojmë të mirëqenë, numri i përgjithshëm i shqiptarëve në Sanxhakun e Nishit do të arrinte në 110.000 banorë. Pikërisht, ndërmjet shifrave 83.000 dhe 110.000, duhet kërkuar numri i saktë i shqiptarëve të shpërngulur me dhunë në dimrin e viteve 1877-1878 e më pas, nga territori i sanxhakut të Nishit, që aneksoi Serbia, të cilët nuk mundën të rikthehen në pronat dhe shtëpitë e tyre. Edhe pse më e ulët se disa shifra të dhëna nga autorë të ndryshëm, gjithsesi është fjala për një shifër tepër të lartë po të merret parasysh niveli i popullimit të trevave ballkanike në këtë kohë. Një e treta e popullsisë së sanxhakut të Nishit u larguan pa kthim nga vendbanimet e veta. Shifrat më të larta, që jepen nga autorë të ndryshëm, me sa duket, kanë të bëjnë me shpërngulje nga territore më të gjera se Sanxhaku i Nishit, nga shpërngulje edhe të myslimanëve joshqiptarë, pra, të myslimanëve përgjithësisht, por ndoshta edhe të atyre familjeve bullgare, që nuk e gjetën të përshtatshme të jetonin nën regjimin e ri serb. Nuk përjashtohet mundësia që të llogariten edhe të shpërngulur nga vise të tjera që qenë teatër luftimesh gjatë Luftës Ruso-Turke dhe të aksioneve të bandave çetnike në prapavijat e fronteve të luftimeve. Gjithsesi saktësimi i shifrës për shpërnguljen e madhe të viteve 1877-1878, mbetet një çështje e hapur.

¹¹ Po aty, Vj. 29-8, Nr. 104.

¹² Sabit Uka, *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit...*, f. 26.

